

Л. В. СУБОТІН,
І. Т. ЧЕРНЯКОВ

Новотроянівський скарб та питання обміну металом за доби пізньої бронзи

Територія Лівобережжя Нижнього Придунав'я є одним з найцікавіших районів, де відбувались контакти стародавніх племен степової зони Північного Причорномор'я з Балкано-Дунайською зоною, а також Південно-Східною і Центральною Європою. Нещодавно археологічні пам'ятки на цій території майже не були відомі. В останні роки тут провадяться інтенсивні дослідження пам'яток різних епох¹, кожна археологічна знахідка має важливе значення, особливо це стосується скарбів.

У 1972 р. біля с. Новотрояни Болградського р-ну Одеської обл. на території кам'яного кар'єру під час земляних робіт випадково виявлено скарб бронзових речей². Експедицією Одеського археологічного музею АН УРСР зібрано більшість речей та обстежено місце знахідки. В результаті розвідки встановлено, що скарб був заритий на території поселення, знищеного кар'єром.

Стародавнє поселення Новотрояни II розташоване на захід від с. Новотрояни на лівому березі р. Велика Тараклія. Площа поселення 200 × 150 м², товщина культурного шару, насиченого уламками кераміки доби пізньої бронзи та черняхівської культури, сягає 60—80 см. Скарб знайдено на північно-західній околиці поселення. Серед уламків глиняного посуду є фрагменти лошених мисок, прикрашених наліпними валиками, невеликих чаш, горщиків, у тому числі прикрашених по боках вдавленнями палочкою, а також плескатих ручок кубків (рис. 1, 1—8). Кераміка поселення відноситься до пізнього комплексу Сабатинівки, відомого по Болградському поселенню³.

З Новотроянівського скарбу збереглося 25 бронзових предметів — 15 серпів, 9 кельтів, наконечник спису. Загальна вага речей становить

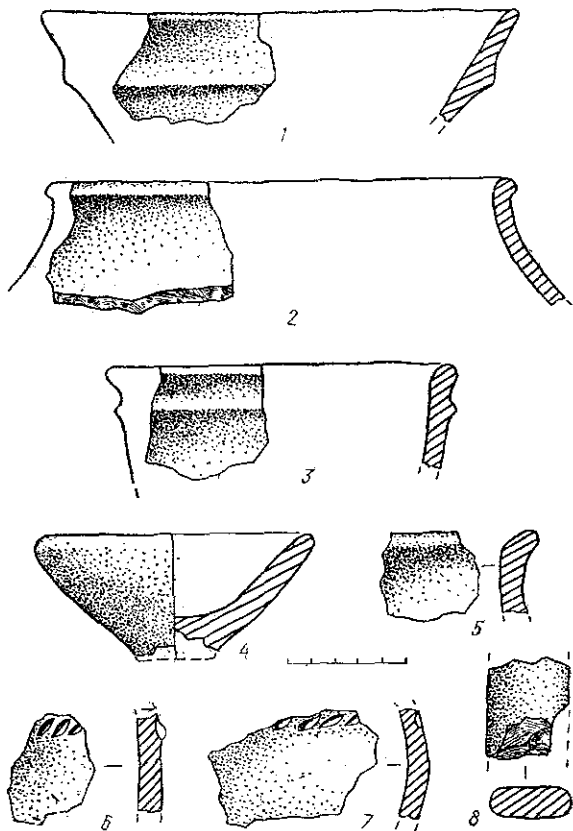

Рис. 1. Уламки кераміки з Новотроянівського поселення.

¹ Шмаглій М. М., Черняков І. Т. До історії заселення степової частини межиріччя Дунаю та Дністра в давні часи. — УІЖ, 1969, № 11, с. 155—157.

² Азбунов М. В., Суботин Л. В., Черняков І. Т. Клад бронзових предметів из Нижнего Подунавья. — АО 1973 г. М., 1974, с. 236; Дергачев В. А. Бронзовые предметы XIII—VIII вв. до н. э. из Днестро-Прутского междуречья. Кишинев, 1975, с. 32.

³ Черняков І. Т. Слой поздней бронзы Болградского поселения. — КСИА АН СССР, 1966, № 108, с. 14—22.

4,174кг. Після його знахідки втрачено кілька кельтів, серпів та наконечник спису.

Згідно з визначенням Є. М. Черних, «хімічний склад дуже одноманітний: всі речі відлиті з олов'янистої бронзи, що відноситься до хімічної групи КТ»⁴.

Серпи представлено трьома типами: перший — колінчасті серпи з широким держакком, вигнутим майже під прямим кутом до леза, яке має всюди однакову ширину. Держак закінчується широким литим гаком (рис. 2, 1—4,6).

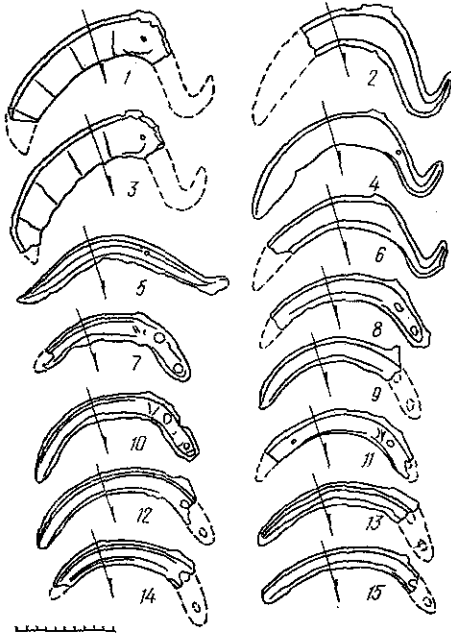

Рис. 2. Серпи Новотроянівського скарбу.

Серед серпів цього типу три більш плавово вигнуті. Ширина леза 3,5—4 см, довжина 20—22 см. У всіх серпів є залишки від запливу металу на місці ливників. Леза відковані та заточені, на поверхні помітні сліди спрацьованості. У одного серпа обламаний кінчик леза, у другого — майже половина серпа, у двох інших — гачки держаків.

Другий тип серпів Новотроянівського скарбу представлено дев'ятьма вузькими плавово вигнутими серпами з двома отворами на держакку (рис. 2, 7—15). У них також обламані залишки металу на місці ливників, леза відковані та заточені, а на поверхні є сліди спрацьованості. Довжина серпів 15—16 см, ширина леза 2,5—2,8 см. У шести серпів обламані держакки.

Третій тип серпів у скарбі представлено одним екземпляром (рис. 2, 5). Це довгий, слабо вигнутий вузький серп з ледве наміченим потовщеним гаком на кінці держакка.

Як і всі останні, його відковано після відливки. Заточений він використовувався у роботі. Довжина 21 см, ширина леза 2 см.

Більшість серпів незгодні для дальшого користування, бо у багатьох (біля 80%) обламані держакки, кінчики леза вищерблені, або з тріщинами.

Всі серпи відлиті в парних матрицях, одна з яких була плоскою, а на другій зроблено поглиблений негатив серпа⁵. Деякі серпи відлиті в одній і тій самій ливарній формі. Так, наприклад, із однієї ливарної матриці походять два гачкасті серпи (рис. 2, 4, 6), три з відлитими отворами на держакку (рис. 2, 7, 13, 14) та два з гаками (рис. 2, 1, 3). Останні становлять особливий інтерес для вивчення технології виготовлення кам'яних ливарних форм. На рельєфній поверхні серпів помітні сліди чотирьох поперечних ливарних запливів металу, що є свідомством того, що одна половинка ливарної форми з негативом цього серпа була зібрана з п'яти частин (рис. 3)⁶. На цій підставі нами зроблена графічна реконструкція такої ливарної мат-

⁴ Черних Е. Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. М., 1976, с. 40, приложение, табл. 9.

⁵ Черняков И. Т. Техника изготовления литейных форм и металлических изделий в Северном Причерноморье в эпоху поздней бронзы.— В кн.: Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. Киев, 1967, с. 179—184; Черняков И. Т. Экспериментальные работы по изготовлению литейных форм и литья бронзовых изделий.— В кн.: Новейшие открытия советских археологов. Киев, 1975, ч. 3, с. 26—28.

⁶ При зіставленні серпів приймалась до уваги не тільки повна ідентичність контурів, але й розташування слідів від ливників, їх форма, розмір, обробка виробів після відливання та ін. Ливники на матрицях для серпів, як правило, розташовані у місці найбільшого вигину, що давало змогу найкраще заповнювати металом весь негатив виробів.

риці⁷. Випадки виготовлення однієї половинки ливарної форми з кількох частин за допомогою штифтів хоч і рідко, але трапляються, як, наприклад, у Красномаяцькому скарбі ливарника⁸. Що ж примушувало стародавніх майстрів виготовляти такі складні ливарні форми? Безумовно, нестача необхідних порід каменю для виготовлення ливарних форм, що часто виходили з роботи під час лиття або виймання відлитих речей масового виробництва⁹. Відомо, як цінувались у Північному Причорномор'ї талько-хлористі сланцеві заготовки для виготовлення ливарних форм, що добували, мабуть, на території Криворіжжя¹⁰. На багатьох матрицях пізньобронзової епохи зроблено по два-три негативи різних предметів, часто навіть розбиті ливарні форми зі зруйнованими негативами не викидались, а використовувались для вирізання нових. Сліди такої переробки добре помітні на багатьох ливарних матрицях Малокопанівського скарбу¹¹.

Серед кельтів Новотроянівського скарбу два відносяться до кельтів старшого трансільванського кола (рис. 4, 1, 2) та сім — до східнотрансільванського (красномаяцького) типу (рис. 4, 3—8). Нижче наведено перелік цих кельтів.

Одновушковий кельт, шестигранний в розрізі, з масивним валиком по краю втулки. Довжина 12 см, ширина лева 4,5 см, розмір втулки 3,7 × 4,5 см, вага 375 г. Від інших відрізняється значною подовженістю. Лезо відковане та заточене (рис. 4, 1).

Одновушковий шестигранний кельт з масивним валиком по краю втулки. Довжина 1,5 см, ширина лева 5 см, розмір втулки 3,5 × 5 см, вага 470 г. Верхню бокову площину прикрашено вертикальними валиками. Лезо відковане та заточене, на бокових сторонах лева помітні сліди спрацьованості, а на ливарних затіках — сліди від ударів, вушко обламане (рис. 4, 2).

Маленький одновушковий кельт, шестигранний у розрізі з склепінчастою площиною на широкому його боці. Довжина 9 см, ширина лева 4 см, розмір втулки 3 × 3,5 см, вага 174 г. Під вершиною склепіння зроблено подвійний валик. Вушко не має отвору з причин браку під час лиття (рис. 4, 3).

Шість одновушкових шестигранних кельтів з склепінчастою площиною на широкому боці та литим мигдалевидним заглибленням з отвором (рис. 4, 4—9). В одному з них отвір у мигдалевидному заглибленні не вийшов під час лиття, а в другому мигдалевидне заглиблення з отвором зроблене лише з одного боку. Розміри та вага всіх кельтів різні: довжина 11,7—12 см, ширина лева 4,2—4,7 см, розмір втулки 2,6 × 3,2 см. На поверхні всіх кельтів старанно забиті ливарні шви, лева відклепані та заточені, помітні сліди спрацьованості. Як серпи, так і кельти Новотроянівського скарбу майже не придатні для подальшого використання, бо в багатьох з них обламані вушка, є вищерблини на левах та тріщини на втулках.

Наконечник спису з Новотроянівського скарбу має довгу втулку та перо з вигином трохи нижче його середини (рис. 4, 10). Індекс співвідношення

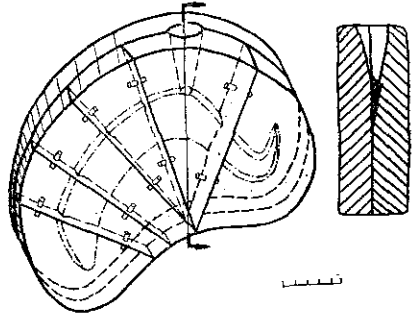

Рис. 3. Реконструкція складної ливарної форми для відливання серпів Новотроянівського скарбу.

⁷ Для реконструкції за основу була взята ливарна форма з Чутівського скарбу. Див.: Черняков И. Т. Из истории бронзолитейного производства в Северном Причерноморье. — ЗОАО, 1967, т. 2, с. 34, рис. 9.

⁸ Черняков И. Т. Красномаяцкий клад литейщика. — КСОГАМ, 1965, с. 87—123.

⁹ Петрунь В. Ф. Петрография и некоторые проблемы материала литейных форм эпохи поздней бронзы из Северного Причерноморья. — В кн.: Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. Киев. 1967. с. 186.

¹⁰ Там же.

¹¹ Черняков И. Т. Из истории бронзолитейного производства в Северном Причерноморье, с. 27—45.

довжини пера та втулки за методом А. Н. Рум'янцева становить 1,5¹². Загальна довжина наконечника спису 21 см, довжина пера 14 см, найбільша ширина леза 3,5 см, діаметр втулки 2,3 см, вага 143 г. Посередніні втулки знаходяться два відлитих отвори для найміцнішого з'єднання з держакком спису. На відміну від інших речей скарбу воно добре збереглося і могло бути використаним безпосередньо перед захованням скарбу.

Склад виробів Новотроянівського скарбу дуже однорідний по своєму походженню металу та типології речей, споріднений виробам Балкано-Карпатської ГМО¹³. Гакуваті серпи (V тип за класифікацією І. М. Шарафутдінової¹⁴, тип С-26 за Є. М. Черних¹⁵) та серпи з відлитими отворами на держаках (VI тип за І. М. Шарафутдіновою¹⁶ та С-24 за Є. М. Черних¹⁷) були широко розповсюджені у Північному Причорномор'ї, сягаючи на сході долини Сіверського Дінця (Райгородка). Гачкасті серпи входять до складу таких скарбів, як Ігульський, Князь-Григор'євський, Беціловський, Орехівський, Курлозький та ін.¹³

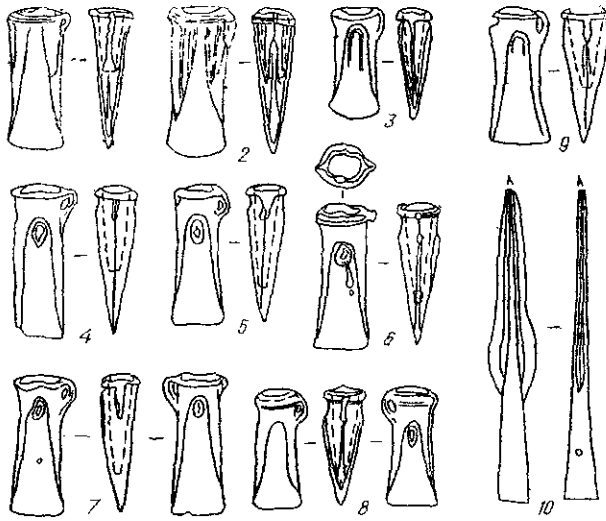

Рис. 4. Кельти (1—9) та наконечник спису (10) Новотроянівського скарбу.

Серпи з відлитими отворами на держаку е також в Ігульському, Беціловському, Лозовському, Авраамівському, Райгородському скарбах. Територія поширення обох типів серпів в основному співпадає з ареалом культур Ноа та Сабатинівка. Гачкасті серпи Є. М. Черних виділив у східну групу КТР С-26¹⁹. Хоча питання про походження серпів з гаками до цього часу до кінця не з'ясоване, але подібні типи Новотроянівського скарбу походять з Семиграддя, з Молдови. Імовірна імітація таких серпів у Північному Причорномор'ї.

Серпи з отворами на держаку М. Петреску-Димбовица виділив в окремий тип і відніс їх до культури Ноа²⁰. В. О. Дергачев безумовно має рацію, коли критикує думку О. Флореску про кавказьке походження цього типу серпів, взявши за основу як картографування знахідок, так і знахідки ливарних матриць для їх виготовлення, на поселенні культури Ноа біля с. Гринауци²¹. Крім цього, відомі ливарні форми з негативами

¹² Румянец А. Н. Некоторые вопросы развития наконечников копий эпохи поздней бронзы в Северном Причерноморье.— СА, 1974, № 1, с. 13—14.

¹³ Черних Е. Н. Указ. работа.

¹⁴ Шарафутдінова І. М. Бронзові серпи Північно-Західного Причорномор'я (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.).— Археологія, 1971, 1, с. 36—37.

¹⁵ Черних Е. Н. Указ. работа, табл. XXI—XX—II.

¹⁶ Шарафутдінова І. М. Вказ. праця, с. 32, рис. 4, 1, 2, 5, 6.

¹⁷ Черних Е. Н. Указ. работа, табл. XII—XV.

¹⁸ Там же, с. 96, 97.

¹⁹ Черних Е. Н. Указ. работа, табл. XII—XV.

²⁰ Петреску-Димбовица М. Конец бронзового и начало железного века в Молдове в свете археологических раскопок.— Dacia, n. s. 4, p. 157, fig. 10, 6; Petrescu-Dimbovita M. Sfirsitul epocii bronzului si inceputul epocii fierului in Moldova.— SCIV, 1953, 3/4, p. 462.

²¹ Дергачев В. А. Клад конца бронзового века из Молдавии.— АИМ, 1968—1969 гг. Кишинев, 1972, с. 75.

таких серпів в ареалі сабатинівської культури на р. Чуті²². Тому можна бути впевненим в їх належності до культурних комплексів Ноа — Сабатинівка.

Слабовигнутий серп, що дуже рідко зустрічається (тип VII за І. М. Шарафутдіною²³, С-22 за Є. М. Черних²⁴), входить до складу Козорівівського, Орехівського скарбів, Дражна-Джос, такі знахідки виявлено у Молдавії в с. Мечетня, а також у Добруджі. Центр виробництва таких серпів поки що визначити важко.

Кельти старшого трансільванського типу (за І. Нестором та М. Рошка²⁵) (тип К-44 за Є. М. Черних²⁶) у Північному Причорномор'ї виявлено в складі Інгульського, Князь-Григор'євського, Журавлинського, Курлозького, Маячкінського скарбах. Але основну кількість їх знайдено в Трансільванії, звідки вони, мабуть, завозились у Північне Причорномор'я, хоч не виключена можливість їх місцевого виробництва.

Однорушкові кельти із склепінчастоподібною площиною розповсюджені в скарбах Північного Причорномор'я: Інгульському, Бецілівському, Князь-Григор'євському, Орехівському, Райгородському, Курлозькому та ін. Є. М. Черних виділяє їх в окремий тип К-34²⁷. Разом з близьким типом К-32 (за Є. М. Черних) вони поширені також у Трансільванії — Північній Болгарії. Ливарну форму з негативом близького за типом знайдено у Трої (шар VII-B)²⁸. Виробництво цих кельтів зафіксовано наявністю негативів на ливарних матрицях Красномаяцького скарбу.

Наконечник спису з вигибом у середній частині та розширенням у нижній із Новотроянівського скарбу дуже рідко зустрічається у Північному Причорномор'ї, проте вони поширені у районі Карпатського регіону²⁹. Одна половинка ливарної форми з негативом подібного типу наконечника спису зберігається у фондах Херсонського краєзнавчого музею.

Весь комплекс речей Новотроянівського скарбу та представлені у ньому типи бронзових виробів (серпи, кельти та наконечник спису) знаходять широкі аналогії як серед складу скарбів пізньобронзової доби Північного Причорномор'я, так і серед скарбів Балкано-Дунайського району. Аналогії типів виробів Новотроянівського скарбу з подібними предметами скарбів, виділених Є. М. Черних в інгуло-красномаяцький центр виробництва у Північному Причорномор'ї, дозволяє на основі розробленої для них хронології датувати XIII—XII ст. до н. е.³⁰ У плані нових відкриттів для уточнення хронології пізньобронзової епохи матеріали Новотроянівського скарбу не мають особливого значення. Але в інших аспектах досліджень цей скарб надто цікавий.

Насамперед скарб знайдено у місці безпосередніх контактів стародавніх племен, де проходять кордони розповсюдження таких культур, як Сабатинівка, Ноа та Кослоджені³¹. Це самий крайній на південному заході СРСР скарб доби пізньої бронзи. Територіально найбільш близькі до нього

²² Черняков І. Т. Из истории..., с. 34, рис. 9.

²³ Шарафутдінова І. М. Вказ. праця, с. 33, рис. 5, 4, 5.

²⁴ Черных Е. Н. Указ. работа, табл. XX.

²⁵ Nestor I. Der stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22 BRGK, Frankfurt am Main, 1932, p. 131; Hoska M. Über die Herkunft der Sog. Hackenscheln.— ESA, Helsinki, 1938, vol. 12, p. 154.

²⁶ Черных Е. Н. Указ. работа, с. 81.

²⁷ Там же.

²⁸ Черных Е. Н. Древнейшая металлургия Урала и Поволжья. М., 1970, рис. 70.

²⁹ Szekely Z. Depozitul de obiecta de brons de la Miercurea — Cius.— SCIV, 1970, 3, t. 21, p. 477, fig. 4, 1; Holste F. Horfunde Sudosteneuroras. Marburg, 1951, fig. 41, 8; 42, 17—19; Paulik J. K problemike sakomscey kultur v Karpatskey Kotline.— SA, 1963, 11(2), с. 324, m. 44.

³⁰ Черных Е. Н. Древнейшая металлургия..., с. 150—158.

³¹ Черняков І. Т. Племена Северо-Западного Причорноморья в позднем бронзовом веке. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1975; Florescu A. C. Contributii la cunoasterea culturii Noua.— AM, 1964, 2/3, p. 143—209; Morintz S., Angehelescu N. O noua cultura a epocii bronzului in Romania. Cultura de tip Coslogeni.— SCIV, 1970, 3, t. 21.

скарби, що мають аналогічні типи виробів: Лозовський³², Чорень, Дуда, Ришешть, Бозія Ноуе, Киржа, Чурешть, Белень, Текергіюл, Симбат Ноуе³³. Всі типи виробів Новотроянівського скарбу походять з території Карпато-Дунайського регіону³⁴. Тому можна вважати, що всі вироби скарбу були виготовлені на цій території, а не на місці знахідки скарбу. Цьому не суперечить не тільки хімічний склад металу, типологія виробів, але і його географічне розміщення. Новотроянівський скарб знайдено на відстані

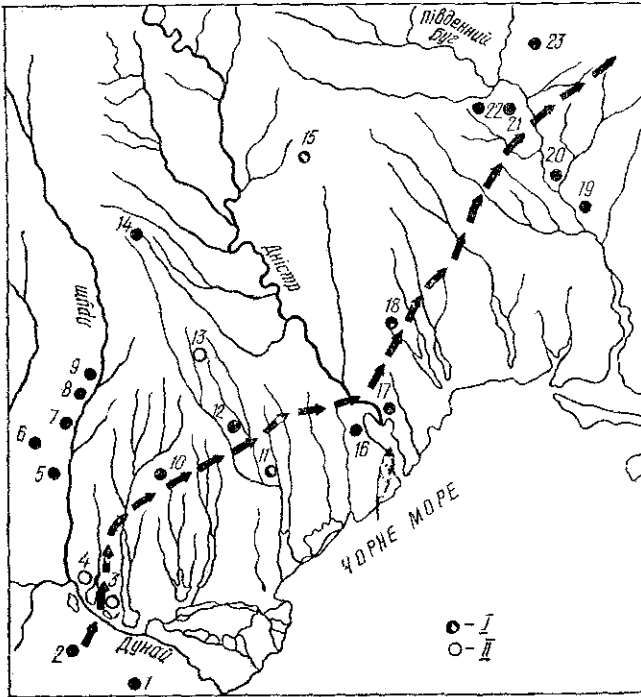

Рис. 5. Найстародавній торговельний шлях з Придунав'я у Північне Причорномор'я: 1 — Симбате Ноуа, 2 — Текергіюл, 3 — Орловка, 4 — Анадол, 5 — Белень, 6 — Чурешть, 7 — Кіржа, 8 — Бозія Ноуа, 9 — Дуда, 10 — Новотрояни, 11 — Павлівка, 12 — Бородіно, 13 — Карбуна, 14 — Лозово, 15 — Червоні Маяки, 16 — Південне, 17 — Маяки, 18 — Бещілове, 19 — Новогригор'ївка, 20 — Вознесенськ, 21 — Курячі Лози, 22 — Пужайкове, 23 — Журавлинка. I — скарби доби бронзи, II — скарби інших часів.

75 км від одного з найбільш зручних та традиційних місць для переправи через Дунай у районі сучасних населених пунктів м. Рені та с. Орлівка, нижче якого річка розливається на численні рукави дельти. В цих місцях з найдавніших часів починався великий торговельний шлях, що зв'язував Балкани та Придунав'я зі степовою зоною Євразії. Наприклад, для епохи енеоліту такий зв'язок у цьому районі підтверджується появою пам'яток гумельницької культури на Лівобережжі Нижнього Подунав'я³⁵. Стратегічна та економічна важливість його добре відома з часів походу Дарія I³⁶, полководця Зопіріона, римської експансії у Північно-Західному Причорномор'ї, що підтверджується і археологічними знахідками³⁷. Мабуть, і

³² Дергачев В. А. Указ. работа, с. 75.

³³ Petrescu-Dimbovița M. Depositule de bronzuci din România București. 1977.

³⁴ Чернык Е. Н. Указ. работа, с. 76—97.

³⁵ Субботин Ч. В. Памятники энеолитической культуры Гумельница на Левобережье Нижнего Дуная. — МАСП, 1971, вып. 7, с. 179—187.

³⁶ Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. М., 1979, с. 173.

³⁷ Головкин И. Д., Бондарь Р. Д., Загинайло А. Г. Археологические исследования у с. Орловка Болградского района Одесской области. — КСОГАМ, 1965, б. н., с. 68—80.

в добу пізньої бронзи він був одним з найголовніших зручних місць великого торговельного шляху у причорноморській степи. Таким чином, Новотроянівський скарб свідчить про існування торговельних зв'язків Балкано-Карпатської металургійної області зі степовою зоною Північного Причорномор'я.

Інші знахідки скарбів цього часу намічають торговельний шлях через Буджакські степи до пониззя Дністра (Павловка, Південне, Маяки), далі північніше Хаджибейського, Куяльницького, Тілігульського лиманів (Бецілово)³⁸ до Південного Бугу у районі Первомайська, Вознесенка (Пужайково, Курячі Лози, Журавлінка)³⁹ на Інгул (Антонівка)⁴⁰ і далі у Придніпров'я (Нікопольський, Князь-Григор'євський, Авраамівський, Орхівський, Райгородський скарби)⁴¹. Відомо, що більшість скарбів в різні часи ховались вздовж торговельних шляхів або на їх перехрестях. Цією обставиною часто користуються дослідники для відтворення напрямку стародавніх торговельних шляхів за допомогою картографування скарбів певної епохи. Про традиційність цього торговельного шляху, наміченого нами для доби різної бронзи, свідчать також знахідки у його зоні великих скарбів різних епох: Карбунський⁴², Бородинський⁴³, Козорізовський, Щетковський⁴⁴, Орлівський⁴⁵, Анадольський⁴⁶, Олонештський⁴⁷. Намічений торговельний шлях через степові простори Північно-Західного Причорномор'я (рис. 5) зв'язаний з широтним напрямком та сухопутним транспортом пересування товарів. Цей шлях не був єдиним, бо просліджується інший із Північного Прикарпаття через Лісостепову Молдавію вздовж долин річок Дністра та Південного Бугу.

По торговельному шляху від берегів Дунаю в степи Причорномор'я поставлялась значна частина металу з Карпатського гірничо-металургійного центру, з яким було зв'язано, згідно з аналізами Є. М. Черних, близько 62% всього металу (групи КТ і ПБ), а якщо врахувати виділену їм лівобережну хімічну групу змішаного характеру, то значення західного металу у Північному Причорномор'ї сягає близько 80%⁴⁸. Частина цього металу у вигляді різних виробів в силу тих чи інших причин осіла у так званих скарбах ливарників на найважливіших торговельних шляхах.

У Новотроянівському скарбі привертає увагу ще одна обставина: всі предмети скарбу, які раніш знаходились у роботі, були зламані або частково зіпсовані й становлять своєрідний металевий брухт, який міг бути використаний лише як сировина, що поставлялась у Північне Причорномор'я⁴⁹. При цьому серед живих та вже зіпсованих речей головним чином представлені тільки знаряддя праці (серпи та кельти), аналогічні типи яких на Південному Заході СРСР серед кельтів (К-34, К-32, К-44, К-42) становлять 26%, а серед серпів (С-2/4, С-22, С-24, С-26) — 74%⁵⁰. Ці категорії речей є найбільш численними у всіх скарбах, і Новотроянівський скарб у цьому відношенні не є виключенням.

³⁸ Черняков І. Т. Бецілівський скарб пізньої бронзи.— Археологія, 1968, т. 11, с. 131—134.

³⁹ Черняков І. Т. Племена Северо-Западного Причерноморья...

⁴⁰ Сымонович Э. А. Ингульский клад.— СА, 1966, 1, с. 127—142.

⁴¹ Шарифудинова И. Н. Племена Степного Поднепровья в эпоху поздней бронзы. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1975, с. 16—17.

⁴² Сергеев Г. П. Раннетрипольский клад у с. Карбуна.— СА, 1963, № 1, с. 135—151.

⁴³ Штерн Э. Р. Бессарабская находка древностей в 1912 г.— МАР, 1914, вып. 34, с. 1—14.

⁴⁴ Tallgren A. M. La Pontide prescythique apres l'introduction des Metaux.— ESA, Hellsingfors, 1926, vol. 11, fig. 95, 97.

⁴⁵ Булатович С. А. Клад кизикинов из Орловки.— ВДИ, 1970, № 2, с. 73—86.

⁴⁶ Придик Е. М. Анадольский клад золотых статеров 1895 г.— ИАК, 1902, вып. 3, с. 58—92.

⁴⁷ Сергеев Г. П. Олонештский античный клад.— ВДИ, 1966, № 2, с. 132—142.

⁴⁸ Черных Е. Н. Указ. работа, с. 25.

⁴⁹ Бочкарев В. С. Металлические изделия эпохи поздней бронзы Северного Причерноморья. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1975, с. 17.

⁵⁰ Підрахунок зроблено згідно даних Є. М. Черних (Черных Е. Н. Указ. работа).

Цікаво, що у складі скарбу з Нових Троян зброя представлена лише наконечником спису найкращої збереженості (можливо, їх було два). Можна вважати, що він мав індивідуальне призначення для захисту господаря скарбу. Це саме простежується і в Інгульському скарбі, де виявлено єдиний екземпляр зброї серед великої кількості кельтів і серпів — кинджал з металевим руків'ям⁵¹. Можливо, до предметів індивідуального призначення господаря Інгульського скарбу відносяться і такі предмети, як хрестоподібні підвіски, браслети і предмети невідомого призначення, які нами визначені як своєрідні псалії.

Таким чином, виділення із складу Новотроянівського скарбу речей індивідуального призначення дозволяє уявити озброєння поставника металу, якого часто називають то «купцем», то мандруючим «майстром-ливарником». Можливо, що в даному випадку ми маємо справу з торговим посередником, який добре знав «не тільки далекі та небезпечні шляхи, але й джерела, де він міг придбати товар і де цей товар мав попит у найвіддаленіших землях»⁵². Є. М. Черних виділяє таку категорію товарного обміну металом у третій тип зовнішньої торгівлі. Наявність у Новотроянівському скарбі однотипних виробів і особливо серпів, відлитих в одній ливарній матриці, свідчить, що коло їх виробництва було обмежене, мабуть, однією майстернею, яка виробляє ці речі для якоїсь територіально обмеженої общини, де вони і збирались як металевий брухт після зіпсування під час роботи. В цьому аспекті представників цієї майстерні можна уявити, за визначенням Є. М. Черних, як планово-виробничу організацію, серед якої були спеціальні збирачі металевого брухту та торгові посередники. Судячи з наявності парних псаліїв в Інгульському скарбі, озброєні торгові посередники швидко просувались по степах на конях. Вага найбільшого у Північному Причорномор'ї Інгульського скарбу має менше 50 кг, що під силу перевезти на велику відстань навіть одному вершнику.

Питання імпорту карпато-трансільванського металу у Північне Причорномор'я розглядаються також Л. О. Новіковою⁵³, яка ряд скарбів, у тому числі Новотроянівський та Інгульський, на підставі достатнього кола аналогій виділяє в окрему групу культури Ноа та пов'язує їх з просуванням ноїчних племен у Північне Причорномор'я, а не з імпортом металу шляхом торгівлі. В її концепції є багато суттєвих нових положень, але й деякі протиріччя, що не дозволяють з нею погодитись. В аспекті нашої статті ці незгодження торкаються тільки імпорту металу.

В західних імпортах майже відсутня зброя, що свідчить про певну не тільки економічну, але й політичну орієнтацію торгівлі металом. У складі негативів Красномаяцького скарбу, як одного з головніших визначників типів виробів сабатинівських племен, 27% становлять предмети зброї⁵⁴, типи якої багато в чому відрізняються від західних зразків. Найскоріше, мова може йти лише про економічні і культурні зв'язки, про майже повну залежність сабатинівських майстрів-ливарників Інгуло-Красномаяцького центру від постачань металу, що його здійснювали племена культури Ноа. Речі Новотроянівського скарбу — яскравий приклад таких відносин.

⁵¹ Сымонович Э. А. Указ. работа, с. 129, рис. 2, 13.

⁵² Черных Е. Н. Вказ. праця, с. 168.

⁵³ Новикова Л. А. Западные связи Северопричерноморского очага металлообработки в эпоху поздней бронзы. — СА, 1976, № 3, с. 25.

⁵⁴ Черняков И. Т. Красномаяцкий клад..., с. 123.

Л. В. СУББОТИН
И. Т. ЧЕРНЯКОВ

Новотрояновский клад и вопросы обмена металлом в эпоху поздней бронзы

Резюме

В статье рассматривается клад эпохи поздней бронзы, найденный в 1972 г. у с. Новотрояны Болградского р-на Одесской обл., в котором обнаружено 25 бронзовых предметов: 15 серпов, 9 кельтов и один наконечник копья. По химическому составу и типологии предметов клад можно отнести к группе карпато-трансильванских бронз. Состояние двух серпов позволяло реконструировать сложную составную литейную форму для их отливки. Большинство бронзовых предметов находились в пользовании и были сломаны еще в древности. По мнению авторов, клад является металлургическим ломом, предназначенным для продажи в качестве сырья для бронзолитейщиков Ингуло-Красномайского очага металлообработки в Северном Причерноморье. Хорошая сохранность наконечника копья позволяет считать его личным оружием хозяина клада, который, вероятно, являлся торговым посредником.

На основании привлечения других данных авторы сделали попытку наметить конкретный географический торговый путь из Нижнего Придунавья в Северное Причерноморье.

С. А. СКОРИИ

Історія вивчення зброї скіфського типу в Середній Європі

У VI ст. до н. е. на території Західної Європи, особливо у Карпато-Дунайському басейні, з'являються численні вироби, які мають риси, дуже близькі до скіфських матеріалів Північного Причорномор'я. Це озброєння і кінське вбрання, особисті прикраси й туалетні речі, приладдя культу та домашнього вжитку.

Питання походження, культурної та етнічної належності вказаних знахідок вирішуються дослідниками по-різному. Взагалі переважає погляд, що одну частину виробів виготовлено на території Північного Причорномор'я, яка пізніше потрапила до Західної Європи внаслідок скіфських набігів, торговельних відносин, а друга частина є продукцією місцевих племен, що виготовлена за північнопричорноморськими зразками. Для окремих територій Карпато-Дунайського басейну (наприклад, Трансильванія¹, Тиська рівнина²) європейськими дослідниками припускається порівняно тривале перебування носіїв скіфської культури (і навіть етносу), які проникли сюди у VI ст. до н. е. із Дніпровського Лісостепу.

Найпоширенішими в Західній Європі є знахідки предметів озброєння скіфського типу. Деякі з них повністю аналогічні скіфській зброї Північного Причорномор'я, інші — місцевого виготовлення.

Крім Карпато-Дунайського басейну, де зброя скіфського типу представлена особливо яскраво, є знахідки, зокрема бронзові вістря до стріл, відомі у віддаленіших районах — Австрії³, Східній⁴ та Західній Німеччині⁵,

¹ Hanp.: *Crișan I. H.* Once more about the Scythian problem in Transylvania.— *Dacia*, NS, 1965, 9, p. 145; *Crișan I. H.* Zur Agathyrserfrage.— *AMN*, 1967, 4, S. 439—443; *Crișan I. H.* Siebenbürgen in der jüngeren Hallstattzeit (VI.— IV. jh. v. u. z.).— In: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Smolenice, 1970. Bratislava, 1974, S. 114—117; *Vasiliev V.* Das skythische Gräberfeld von Blaj.— *AMN*, 1972, 9, S. 90—94; *Vasiliev V.* Die Skythengruppe in Siebenbürgen.— *Apulum*, 1976, 14, S. 23—44.

² Hanp.: *Párducz M.* Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *A Arch. ASH*, 1973, 25, S. 43—58; *Párducz M.* Die charakteristischen skythischen Funde aus dem Karpatenbecken und die damit verbundenen ethnischen Fragen.— *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit...*, S. 324—331.

³ *Sultmirski T.* Die Skythen in Mittel- und Westeuropa.— In: *Bericht über den V internationalen Kongress für vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958. Berlin, 1961, S. 794, Abb. 1.

⁴ *Bukowski Z.* The Scythian influence in the area of Lusatian culture. Wrocław etc., 1977, map. 1, 34.

⁵ *Kimmig W., Gersbach E.* Die Grabungen auf der Heuneburg 1966—1969.— *Germania*, 1971, 49, H. 1—2, S. 50, Abb. 11, 1—2; Taf. 8, 1—2.